

RECENZIO

ANDREW WILLIAMS: THE ETHOS OF EUROPE. VALUES, LAW AND JUSTICE IN THE EU (CAMBRIDGE: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 2010) 358.

1. E kötet arra keresi a választ, hogy vajon igazságos és méltányos (*just*) intézmény-nyé válhat-e valaha az Európai Unió (a továbbiakban: EU vagy Unió). Már a kérdés is magában rejt egy alapfelvetést, miszerint jelenleg az EU nem igazságos intézmény, amelyből azonnal arra következtethet az olvasó, hogy kritikai szemléletű könyvet tart a kezében. Williams öt olyan alapértéket vizsgál, amelyek az uniós kormányzást jelentősen befolyásoló tényezőnek számítanak: a békét, a jogállamiságot, az emberi jogok tiszteletben tartását, a demokráciát és a szabadságot. Ezek valódi szerepét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az igazságosságot és méltányosságot mint kormányzati irányító tényezőt jelenleg nem veszik komolyan az EU-ban.

Williams szerint az EU-ban egy olyan, részben az uniós jog filozófiájából felépülő, intézményi éthosz¹ alakult ki, amely „mindennemű koherenciát és egyértelmű erkölcsi célt nélkülöz” (vii. o.). Annak ellenére azonban, hogy az igazságosság és méltányosság gyenge vagy egyáltalán nem érvényesül, a szerző nem kívánja az EU-t igazságtalan intézményrendszernek bélyegezni, és nem mond le róla. Helyette inkább olyan új alapelveket fogalmaz meg, amelyek betartásával az igazságosság és méltányosság aspektusa előtérbe kerülhet az uniós kormányzásban. Véleménye szerint, ha az emberi jogok az Unió központi intézményes alapelvévé válnának, akkor az könnyebben felismerné korlátait, és így egy igazságosabb rendszer születhetne belőle.

2. Andrew Williams korábban ügyvédként dolgozott Londonban, 1996 óta pedig a Warwick Law School oktatója, ahol fő kutatási területei az emberi jogok az Európai Unióban, a háború joga, valamint a nemzetközi büntetőjog. Publikációira mindig jellemző a jól megalapozott kritikai megközelítés. Az *EU Human Rights Policies: a Study in Irony*² című művében például úgy érvel, hogy az a bizonytalanság, amellyel az EU megválasztja az úgynevezett alapértékeit, és alkalmazza, vagy éppen elmulasztja alkalmazni azokat, egy képmutatónak vagy akár ironikusnak is nevezhető helyzethez vezetett a közösség intézményi identitásában. Hasonlóan kritikus gondolatokat fogalmaz meg további, az uniós alapértékeket vizsgáló tanulmányaiban is.³

¹ Az ethosz szó jelentésének egyik alapvető értelmezése Arisztotelész nevéhez fűződik, aki két jelentést tulajdonított neki: éthosz mint erkölcs és az ebből kifejlődő ethosz mint szokás. Williams a mű során az *ethos* szót etikai tudat értelemben használja, az EU kollektív tulajdonságait, karakterének összességét érti alatta.

² Andrew WILLIAMS: *EU Human Rights Policies: A Study in Irony* (Oxford: Oxford University Press 2004).

³ A szerző e témával foglalkozó egyéb tanulmányai pl. Andrew WILLIAMS: „Taking Values Seriously: Towards a Philosophy of EU Law” *Oxford Journal of Legal Studies* 2009/3. 549–577; Andrew WILLIAMS: „Promoting Justice after Lisbon: Groundwork for a New Philosophy of EU Law” *Oxford Journal of Legal Studies* 2010/4. 663–693.

Ez a kritikai hangvétel a jelenleg bemutatott kötet egyik fontos erénye. Mivel a magyar jogi és európai uniós irodalomból – különösen a hasonló témájú könyvekből – általában hiányzik a megalapozott, átfogó kritikai szemlélet, így kifejezetten üdítő egy ilyen tudományos értékű munkát olvasni. A brit jogtudósok között azonban ez a fajta látásmód nem ritka. Williams maga is hivatkozik Ian Ward munkásságára, akinek az egyik fő kutatási területe az európai jogrendszer működése és főként annak hiányosságai.⁴ Ward szintén foglalkozik az Unió jogának filozófiai hátterével, és úgy látja, hogy az egység és sokszínűség alapelveinek összeegyeztethetőségéhez olyan intellektuális simulékonyságra van szükség, amely jelenleg hiányzik az Európai Unióban. Egyszerűbben fogalmazva, az Uniónak nincs éthosza.⁵ Bár Williams ezt a véleményt túlzásnak tartja, mégis jó kiindulási pontként szolgál az ő kritikai elemzéséhez is.

Williams könyvének másik nagy értéke, hogy többet nyújt, mint általában az Unió jogfilozófiai alapjait és jogi intézményrendszerét vizsgáló munkák. Egyrészt a mű jogtörténeti relevanciával is rendelkezik, hiszen az egyes értékek vizsgálatát mindig integráció-történeti szempontból kezdi a szerző. Másrészt pedig egy olyan átfogó értékközpontú elemzést kínál, amely általában nem magától értetődő kutatási kiindulópont az uniós jogról vagy az Unióban érvényesülő igazságosságról szóló művek esetében. Mindezek mellett jól érzékelhető a mű erős filozófiai háttere is, növelve annak egyediségét a hasonló témájú könyvek között. Williams széles körből meríti azokat a szerzőket és gondolkodókat, akikre hivatkozik. Különösen a megalapozó gondolatokat lefektető első fejezetben, de végig a különböző fejezetek során is, szívesen hivatkozik elismert jogtudósok (például Philip Allott), filozófusok (Jürgen Habermas) és európai integrációval foglalkozó kutatók (például Andrew Moravcsik) műveire, ugyanakkor sokszor idéz az EU története során központi szerepet betöltött politikusoktól, gondolkodóktól is (Jacques Delors, José Manuel Barroso, Václav Havel stb.).

3. Williams könyvének tartalmi ismertetését nagyban segíti a könyv világos, logikusan felépített szerkezete. Az írás az irodalomjegyzékkel és index-szel együtt 358 oldalon keresztül mutatja be „Európa éthoszá” kilenc fejezetben. Ezek közül az első egy bevezető fejezet, amelyben a szerző meghatározza a vizsgált problémát, a megválaszolandó kérdéseket, valamint kitzúzi céljait. Ezután egy-egy fejezetet szentel az öt alapértéknek, és ezeken keresztül elemzi az uniós kormányzás jelenlegi helyzetét. Ezt követi egy fejezet az EU intézményi éthoszaról, majd arról, hogy hogyan válhat az Unió egy igazságosabb és méltányosabb intézménnyé, végül pedig az utolsó, összefoglaló fejezet zárja a könyvet.

4. Williams bevezető fejezetének első alcíme a bizonytalan lélek (*uncertain soul*) címet kapta, amely egyértelmű utalás Jacques Delors véleményére, aki a kilencvenes években arra hívta fel a figyelmet, hogy az Unió legnagyobb feladata az elkö-

⁴ Ian WARD: *A Critical Introduction to European Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2009).

⁵ Ian WARD: „A Decade of Europe? Some Reflections on an Aspiration” *Journal of Law and Society* 2003/2. 257. Idézi Andrew WILLIAMS: *The Ethos of Europe. Values, Law and Justice in the EU* (Cambridge: Cambridge University Press 2010) 8.

vetkezendő években, akár évtizedekben, az lesz, hogy megtöltse az intézmény-rendszert lélekkel (6. o.). Erre a gondolatmenetre alapozva Williams abból indul ki, hogy az Unió alkotmányának természetét, célját és kormányzó értékeit kételemek övezik. Ezek közül a leglényegesebb a szerző számára a filozófiai szempontú bizonytalanság, amely az EU vitatott céljaiban és az általa képviselt értékek ellentmondásosságában rejlik. Williams a Maastrichti Szerződéstől kezdődően végig veszi, hogy az Unió miket tekint alapvető értéknek, és ezek hogyan jelennek meg és változnak a különböző szerződés módosítások során. Jogosnak tartja azokat a kritikákat, amelyek szerint ezek az értékek eddig főként retorikai szerepet kaptak, és nincs mögöttes tartalmuk, vagy nem manifesztálódnak a gyakorlatban. Nem ért egyet azonban azokkal a szerzőkkel, akik szerint mindez az EU intézményi éthoszának teljes hiányát jelenti (Václav Havel, Ian Ward, 9. o.). Ha az éthoszt cizelláltabb értelemben nézzük, akkor lehetünk kevésbé kritikusak is az EU-val szemben, ugyanis éthosz akár a politikai cselekvés útján is kialakulhat. Ez alapján igenis beszélhetünk az EU intézményi éthoszaról, amit Williams úgy definiál mint az EU intézményrendszerét alkotó és összetartó kollektív és jellegzetes intézkedések, valamint alapértékek összessége (10. o.).

A fejezet hátralévő részében a szerző felvázolja a könyv tartalmi felépítését és célját. Az uniós jogról alkotott legfőbb állításait is egyértelművé teszi: az Unió koherenciát és erkölcsi tartalmat nélkülöző intézményi éthosza elméleti meghatározatlanságon (*indeterminacy of ideal*) alapul. Ennek megoldására javaslatokat fogalmaz meg, amelyek alappillére, hogy az Európai Unióban meg kell valósítani az emberi jogok széles körű értelmezését és tiszteletben tartását egy átstrukturált intézményrendszer és egy új európai „*Bill of Rights*” megalkotásával (20. o.).

5. Williams az alapértékek közül elsőként a béke fogalmával foglalkozik, és annak ismertetéséhez a filozófiai gyökerekhez nyúl vissza (forrásként használva például Rousseau és Kant gondolatait), valamint felidézi, hogy integráció-történeti szempontból – az alapító atyák számára – mit jelentett a béke. A Schuman-nyilatkozattól kezdődően az európai béke megteremtése, valamint a háború elkerülésének célja ismétlődő szófordulatok voltak az európai közösség hivatalos szövegeiben és a politikusok nyilatkozataiban. Azonban ez a látszólag nemes cél is ellentmondásokat rejtett magában, hiszen a konfliktusok és okaik, ezáltal maga a béke értelmezése is, egy igen korlátozott, főként a belső, gazdasági dimenzióra koncentrált értelmezésen alapult.

Létezik azonban a békének egy másik oldala is, az európai szempontból „külsőnek” tekinthető, globális béke koncepciója. A béke szélesebb értelmezése kifejezetten a hatvanas években kapott nagyobb figyelmet, amikor már a viszonylagos gazdasági prosperitás következtében a gazdasági célok kezdtek háttérbe szorulni. Emellett, a nemzetközi viszonyok változásai miatt, szükségessé vált a világ más részein zajló eseményekre való odafigyelés is. Ez vezetett az uniós külpolitikát megalapozó szervezetek, együttműködések kialakulásához. A szerző ebben a részben nagy hangsúlyt fektet az Unió külpolitikájának mind intézményi, mind politikai fejlődésére, és arra a következtetésre jut, hogy bár a belső és a szomszédos országok békéjének nagy figyelmet szentel az EU, a határoktól távolodva azt láthatjuk, hogy a béke nem igazán hatékony összetevője az Unió intézményi éthoszának.

Rendkívül meggyőző felvetés Williams részéről a biztonság mint a békéhez köthető új dimenzió bevezetése. Szerinte ugyanis egy olyan alkotmányos környezet van kialakulóban, amely a békére az európai és globális biztonság megteremtésének egyik fő feltételeként tekint. A béke, még ha az európai integráció egyik alapfogolata is, azáltal, hogy ennyire összeforrta a biztonsággal, eszmeként vagy önálló értéként jelentéktelenné válik. Az európai béke inkább a hatalom és prosperitás megtartásáról szól, és nem az eredeti értelemben vett béke megteremtéséről.

6. A kötet következő témája a jogállamiság és annak különböző dimenziói (a szupranacionális, az intézményi és a területen kívüli/nemzetközi dimenziók). Először a jogállamiság definícióival foglalkozik a szerző, és arra a következtetésre jut, hogy az Unió magáévá tette azt a „közhelyet”, miszerint a jogállamiság a legitim kormányzás szükséges összetevője (76. o.).

A szupranacionális spektrumot vizsgálva Williams bemutatja, hogy integráció-történeti szempontból a jogállamiság kialakítása akár a Közösség megalapításának egyik fő célkitűzéseként is felfogható, amint azt a szerződések egyes pontjai is bizonyítják. Ettől függetlenül intézményein és az Európai Bíróság joggyakorlatán keresztül az EU létrehozta saját jogrendszerét, amelyben a jogállamiságot is értelmezi. Így pedig számos ellentmondás fedezhető fel a jogállamiság és különböző más uniós elvek, vagy működési gyakorlatok, például a szubszidiaritás, a közvetlen hatály, a többszintű kormányzás, vagy az uniós jog tagállamival szembeni elsőbbségének elve között. Az EU-ban ezért egy olyan jogállamiság-eszmény lehet kialakulóban, amely széles körű, de mégis korlátozott; ambiciózus, de pragmatikus; valamint idealizált, ugyanakkor politikailag érzékeny.

Az intézményi dimenzióra áttérve a jogállamiság intézményekben és szerződésekben történő különféle megjelenéseit taglalja a szerző, különös figyelmet szentelve az Európai Bíróság jogalkotó tevékenységének, például a Kadi-ügynek.⁶ A külső/nemzetközi dimenzióval kapcsolatban úgy érvel, hogy a jogállamiság külső közvetítése nem egy egységesen értelmezett minta alapján történt. Az EU olyan nyugat-európai szemléletet alakított ki, amely az alapján értékeli a többi, nem a sajátjához hasonló jogrendszert, hogy az adott ország érdemes-e az uniós csatlakozásra, vagy Európa támogatására. A kulcsprobléma az, hogy az uniós jognak különféle, kontextustól függő céljai vannak, és ez a jogállamiságra is igaz, ugyanakkor nem világos, hogy mi tartozik hozzá a fogalomhoz és mi nem.

7. Williams a következő vizsgált értéket, az emberi jogokat, az EU intézményi éthoszába legjobban beágyazott értéknek tekinti, hiszen bár az 1957-es Római Szerződésben nem szerepelt, az elmúlt évtizedek intézményi és alkotmányos gyakorlata az emberi jogok tiszteletben tartását az EU alapértékeinek középpontjába helyezte. Több kérdés is felmerül azonban a fogalom tisztázásánál. Az Európai Unióról Szóló Szerződésre (a továbbiakban EUSz) hivatkozva Williams megemlíti, hogy mivel a szöveg az Emberi Jogok Európai Egyezményére (Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről) hivatkozik, amikor az alapvető

⁶ C-402/05. P. és C-415/05. sz. *P. Y. A. Kadi és az Al Barakaat International Foundation kontra Tanács* egyesített ügyekben 2008. szeptember 3-án hozott ítélet [EBHT I-6351].

jogok tiszteletben tartásáról beszél, felmerül a kérdés az emberi jogok és az alapvető jogok fogalmi használatával kapcsolatban. Ugyanígy bonyolítja a helyzetet az emberi jogok tiszteletben tartásának (*respect*) és védelmének (*protection*) jelentése. E fogalmi nehézségek miatt inkább az emberi jogok gyakorlati alkalmazásából próbál Williams következtetéseket levonni.

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy nincs különbség az emberi jogokhoz köthető külső vagy belső ügyek között. Azonban ha külön-külön vizsgáljuk ezt a két területet, ahogyan Williams is teszi, nyilvánvalóvá válik, hogy ez a következtetés elhamarkodott. A külső dimenzióban a különféle nemzetközi egyezmények, az EU saját szerződési vállalásai és keretegyezményei határoznak meg kritériumokat, amelyek meg kell, hogy feleljenek az emberi jogok kritériumainak is. Így elmondható, hogy ebben a spektrumban az emberi jogok fogalmát igen tágan értelmezik, valamint más nemzetközi szervezetekhez hasonlóan az EU is inkább csak a vállalásokban, mint azok hatékony teljesítésében jeleskedik. A belső dimenzióban, amelyben a fő referencia pont az Európai Unió Alapjogi Chartája, az emberi jogok korántsem ilyen univerzálisak és tágan értelmezettek, és főként az egyénre, nem pedig csoportokra vonatkoznak. Bár az emberi jogok tiszteletben tartására való törekvés megjelenik az Európai Bíróság ítéleteiben és a törvénykezési gyakorlatban is, az emberi jogok természete, valamint prioritása továbbra is meghatározhatatlan marad.

Az emberi jogok eszméjének kialakulása után a vizsgálati és felügyeleti szervezetek mutatja be a szerző a külső és a belső dimenzió szempontjából, és szinte minden ezzel foglalkozó intézmény (például Európai Ombudsman, Európai Parlament stb.) tevékenységét elégtelennek ítéli. Ezután Williams a végrehajtásra és a kikényszerítésre fókuszál. Erre az Unió külső dimenziójában intézményes eszközök széles skálája áll rendelkezésre: a feltételeesség alkalmazása (*conditionality*), különféle fejlesztéspolitikai eszközök, diplomáciai módszerek stb. Még ha ezek nem mindig teljesen hatékonyak is, ez akkor is több, mint ami általában az emberi jogokkal foglalkozó szervezetek rendelkezésére áll.

Az EU területére koncentrálna azonban rosszabb a helyzet, hiszen az EU jogi kultúrájából eredően korlátozottak a kikényszerítés lehetőségei. Az EU jogrendszere nem képes az emberi jogokat előtérbe állítani, mivel a bírói felülvizsgálat lehetősége behatárolt; továbbá nincs koherencia a jogi lehetőségek és a monitoring folyamatok között, valamint a tagállamok intézkedéseinek is korlátozott a felülvizsgálata. Az Unió emberi jogi modellje tehát nem képes eléggé az igazságosság és méltányosság elérésére összpontosítani, leginkább az intézményes cselekedetek koherenciájának hiánya miatt.

8. A demokrácia elvének elemzését rögtön megnehezíti egy ellentmondás: bár valószínűleg az EU a legdemokratikusabb az emberek életére jelentős hatással bíró nemzetközi szervezetek közül, a demokrácia az EU-ban mégis kéz a kézben jár a deficit kifejezéssel, annak ellenére, hogy az EU alapértékei között szerepel az EUSz-ben. A demokrácia általános, államokon átívelő fogalmának vizsgálatakor Abraham Lincoln, Habermas és Rousseau definícióit említi Williams, és előrevetíti, hogy e meghatározások alkalmazása az EU-ban problémás lehet.

A Római Szerződésben a demokrácia még nem szerepelt közvetlen kötelezett-

séggént. Valójában az Európai Parlament intézményi fejlődése során, végső soron pedig annak közvetlen megválasztásában manifesztálódott. Számos más, a hatvanas és a hetvenes évekből származó közösségi dokumentum említi a demokráciát mint a közösségi kormányzást irányító alapelvet. Ezek miatt, még ha ambivalens vagy meghatározhatatlan módon is, de a demokrácia mindig lényeges szerepet töltött be az Unió intézményi éthoszában. A hetvenes évektől kezdődött meg a demokrácia elmélyítése, többek között azáltal, hogy egyre több demokratikus rendelkezést illesztettek be a szerződésekbe. A demokrácia azért is rendkívül összetett alapelv, mert sok más érték is szorosan kapcsolódik hozzá. Ilyen például az átláthatóság, a részvétel, valamint az elszámoltathatóság, melyek biztosítása nagyrészt ugyan az Európai Parlament feladata, annak ellenőrző jogköre mégis korlátozott. Az európai demokrácia szerves összetevője az állampolgárokkal folytatott párbeszéd, egy európai közösségi szféra kialakulása. Ezt azonban megnehezíti, hogy minden ilyen jellegű tevékenység jelenleg a tagállamok hatáskörébe tartozik.

A továbbiakban Williams a jog és demokrácia kapcsolatára fókuszál. E területen az Európai Bíróság kap kiemelkedő szerepet, amely jelentősebb ellenállás nélkül alakíthatta ki saját jogi alapértékeit, kiemelkedő szerepet játszva ezzel az integráció folyamatában. A fentiek alátámasztására olyan jogeseteket idéz Williams, amelyek döntően befolyásolták az uniós jog demokráciafelfogását például *Van Gend en Loos*,⁷ *Costa v. ENEL*,⁸ *Simmenthal*,⁹ *Hollandia v. Tanács*¹⁰ stb. Ezekből arra a következtetésre jut, hogy a demokráciát kizárólag olyan mértékig tartják és tartatják be az EU-ban, ahogyan az a szerződésekben szerepel. A fejezet záró gondolata az, hogy a demokratikus út az egyetlen lehetséges út az EU számára, és a döntéshozatalban az intézményi éthosz nagy hangsúlyt helyez a demokráciára mint alapvető értékre. Ugyanakkor azonban a fogalom nincs megtöltve valódi tartalommal, és a jogalkotói törekvések is inkább csak az intézmények mozgásterét növelik ahelyett, hogy az ellentmondásokat igyekeznének eloszlatni.

9. Bár az utolsó vizsgált alapérték – a szabadság – az EU azon alapelvei közé tartozik, amelyek mindig is megjelentek a szerződésekben; ebben az esetben mégis egy komoly definíciós problémával állunk szemben, és ezen még a szabadság, biztonság és jog érvényesülésére való törekvés sem segít. Williams bemutatja a szabadság fogalmának különböző értelmezéseit, a kollektív és az egyéni szabadságot, és külön-külön elemzi ezek érvényesülését. A kollektív szabadság főként az államok közötti, valamint az EU-tagállamok–állampolgárok közötti kapcsolatban jelenik meg. Az egyéni szabadság ezzel szemben az állam és az egyén közötti kapcsolatra terjed ki.

Az Unióban megvalósuló kollektív szabadságról úgy vélekedik a szerző, hogy az főként gazdasági szemszögből működhet, elég csak a szabad piac négy alapsza-

⁷ 26/62. sz. *Van Gend & Loos kontra Nederlandse administratie der belastingen* ügyben 1963. február 5-én hozott ítélet [EBHT 1].

⁸ 6/64.sz. *Costa kontra ENEL* ügyben 1964. július 5-én hozott ítélet [EBHT 585].

⁹ 106/77. sz. *Amministrazione delle Finanze dello Stato kontra Simmenthal* ügyben 1978. március 9-én hozott ítélet [EBHT 629].

¹⁰ C-58/94 sz. *Hollandia kontra Tanács* ügyben 1996. április 30-án hozott ítélet [EBHT I-02169].

badságára gondolnunk. A szabadság elve sokszor a tagállamok közötti gazdasági vagy regionális együttműködésben manifesztálódik, tehát lényegében projekt-alapú, azonban sajnos az Unió nem rendelkezik megfelelő gazdasági kapacitással ahhoz, hogy azt a lakosság előnyére érvényesítse. Másrészt pedig a kollektív szabadság általánosságban is nagy mértékben alá van rendelve a tagállamok preferenciáinak.

Az egyéni szabadságot tekintve létezik egy olyan általános felfogás, miszerint az Unió rendszeresen beleavatkozik szabadságunkba, és ezzel szemben a tagállam mint az egyéni szabadság biztosítója jelenik meg. Az egyéni szabadságot Williams négy területen, a piac, az állampolgárság, az alapjogok és a biztonság területén vizsgálja, és megállapítja, hogy a szabadság egyik területen sem érvényesül maradéktalanul vagy azért, mert emberek egy csoportja kizorul belőle, vagy azért, mert csupán a szűken értelmezett szabadság valósulhat meg. Így tehát a szabadság különféle területeken történő különböző értelmezései gátolják annak érvényesülését. Ezen kívül azt is megállapítja, hogy az EU-ban sokkal inkább beszélhetünk kollektív, mint egyéni szabadságról, azonban az is csak feltételes, mivel a széthúzó érdekek veszélyeztethetik azt.

9. A hetedik fejezetben Williams visszatér az intézményi éthosz problémájához, és azt állítja, hogy az EU-ban már kialakul valamiféle intézményi éthosz és egy azt tükröző uniós jogi filozófia is, azonban ezek nem teljesebben ki, mert nem tudták az igazságosságot és méltányosságot az Unió összetartó erejévé kovácsolni. A szerző öt javaslatot tesz a jog jelenlegi helyzetének magyarázatára az intézményi éthoszban.

Az első magyarázat az uniós jog paradoxona, miszerint az EU-jog célja az elfogadható mértékű jogbiztonság megteremtése, miközben egy rendkívül bizonytalan, gyorsan változó környezetben kell tevékenykednie. A második állítás szerint az értékek, elvek és erkölcs hármasa (*value, principle, virtue*) túlságosan összefolyik, nem helyesen definiált, és ez félreértésekhez vezethet a jogalkotásban. A harmadik érv szerint a szóban forgó értékeket utólag illesztette az Európai Bíróság az Unió alkotmányos keretei közé, hogy ezzel visszamenőleg teremtsen identitást és legitimitást az uniós jognak, és emiatt váltak ezek az elvek inkoherenssé és esetlegessé. A negyedik állítás arra mutat rá, hogy az uniós jog meghatározatlanságát egy sor másodlagos elvvel próbálták kiküszöbölni (szubszidiaritás, flexibilitás, többszintű kormányzás) ahelyett, hogy az igazságosság és méltányosság elvére fókuszáltak volna. Williams utolsó meglátása az, hogy az intézményi éthosz megújulása nem lehetséges kizárólag a Bíróság jogfejlesztő szerepére támaszkodva. Azzal zárja a fejezetet, hogy az igazságosság és méltányosság értelmezése háttérbe szorult, vagy egyáltalán nem jelent meg az EU-jog és az intézményi éthosz formálódásánál, ezért vet fel egy alternatív megközelítést.

10. Williams az EU természetéből adódóan magától értetődőnek tartja, hogy annak igazságos és méltányos intézménnyé kell válnia. Ehhez azonban meg kell határozni, hogy az EU alapvető értékei hogyan illeszthetők be egy elfogadható igazságelméletbe. E probléma feloldásához fogalmaz meg számos feltételt, melyek közül jó néhány már adott, az Uniónak csupán ki kellene tudnia használni azokat. Ilyen például az a körülmény, hogy az EU egy regionális és együttműködésen

alapuló vállalkozás, vagy az, hogy a közösség intézményes keretek között működik. Vannak azonban olyan kritériumok, melyek megvalósítása még várat magára. Az EU-nak olyan igazságosságra lenne szüksége, amely mind népi, mind politikai támogatást élvezne, ez biztosíthatná a legitimitást és a meghatározottságot, amely annyira hiányzott az elmúlt évtizedekben. Williams egyik fő feltevése, hogy az EU nem jól szelektált alapelvei között, és ez vezetett a jelenlegi állapothoz, ezért a szerző az értékek közötti megfelelő válogatást is szorgalmazza. Ezen kívül fontosnak tartja, hogy a megvalósítandó reformok az Unióban ne forradalmi újításokat tartalmazzanak, hanem a jelenlegi intézményi körülményekhez kapcsolódjanak, mivel így könnyebben megvalósíthatók. Egy olyan jogfilozófiát kell tehát megalkotni, amely tükrözi az igazságosság kialakításának igényeit, és ezáltal segítheti az intézményi éthosz újrafogalmazását. Összességében a szerző úgy véli, hogy egy politikailag elfogadott, értelmező funkciót betöltő rezsimre lenne szükség, mely az igazságosságra koncentrál, és egy lelkes bírói testület támogatja. Ez a bírói testület pedig elkötelezett egy olyan új jogfilozófia kialakítása mellett, amelynek középpontjában az igazságosság és méltányosság áll.

11. A szerző az összefoglaló fejezetben két javaslatot tesz az igazságosság és méltányosság vonatkozásában. Az első, hogy olyan intézményi reform szükséges, amely sokkal nyíltabban kifejezi a kiválasztott értékek jelentőségét és intézményi szerepét. Az Uniónak nem csak elő kell mozdítania, hanem tiszteletben kell tartania, védelmeznie kell, és meg is kell valósítania az egyes meghatározott értékeket. A második javaslat szerint az emberi jogok beteljesülésének kell azzá az eszközzé válnia, amelynek segítségével a szóban forgó értékek pontosan meghatározhatóvá válnak, és így megfelelő alapot szolgáltatnak az uniós kormányzáshoz. Az értékek, a jog és az igazságosság összhangja teheti igazságosabb és méltányosabb intézménnyé az EU-t. Bár ez nem biztos, hogy megteremti Európa lelkét, de mindenképpen hozzájárul egy az igazságosságot előmozdító éthosz megszületéséhez, aminek következtében pedig nagyobb bizalommal tekinthetünk az Unió felé.

12. Williams könyve átfogó és mélyreható elemzést nyújt az uniós jog-, intézmény- és értékrendszer hármáról. A mű nagy erénye – a korábban említett kritikai hangvételen kívül – az, hogy érthető és jól felépített. A fejezetek részletes bevezetővel kezdődnek, amelyekben megismerhetjük a szerző legfőbb érveit, következtetéseit, így akár csak a fejezetek bevezetésének és konklúziójának elolvasásával is már betekintést nyerhet az olvasó a könyv lényegi tartalmába és főbb mondanivalójába. Williams másik nagy érdeme, hogy nemcsak az Unió alapértékekhez való aktuális hozzáállását vizsgálja fel, hanem minden esetben javaslatokat is megfogalmaz arról, hogy mi lehetne a helyes gyakorlat az EU számára. Amennyiben valóban az oly sokszor hangoztatott „értékek Európájának” megteremtése az EU célja, úgy ezek a javaslatok mindenképp megfontolandók.

Czina Veronika*

* Tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Lendület–HPOPs Kutatócsoport, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: czina.veronika@tk.mta.hu.